

OILADA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARI

*Murodova Aziza**Navoiy viloyati Nurota tumani 27-umumiy o'rtta ta'lim maktabining psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada oila - bu inson hayotidagi birinchi ijtimoiy guruh, u tufayli u madaniyat qadriyatlari bilan tanishishi, shaxs sifatida rivojlanishi hamda o'zining ijtimoiy rollarini o'zlashtirishi to'g'risida fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, adabiyotlar tahlilida mahalliy hamda xorij psixolog olimlarning yaratgan nazariyalari va tadqiqot usullari ham maqolada o'z ifodasini topgan. Bundan tashqari oilada ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar va bu munosabatlar natijasida kelib chiqadigan nizolar, kamchiliklar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy yetimlik, reproduktiv, primogeniture, inqiroz, stereotiplar, idrok etish, xudbinlik, delegatsiya, kognitiv qarashlar

Oila va oila ichidagi munosabatlar muammolari doimo dolzarb bo'lib kelgan. Oilaga bo'lgan qiziqish uning shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida, shuning uchun butun jamiyatning hozirgi va kelajakdagi roli bilan bog'liq. Barqarorlik va hatto ma'lum bir qattqlikka ega bo'lgan oila, shu bilan birga, oila ichidagi munosabatlar tizimidagi o'zgarishlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarga juda sezgir. Ijtimoiy rivojlanishning o'tish davrida muammoli oilalar sonining ko'payishi bu qaramlikni ko'rsatadi. Keyingi o'n yilliklarda mamlakatimizda oila institutida buzg'unchilik tendensiyalari kuchaydi. Ajralishlar, to'liq bo'lmagan oilalar, fuqarolik nikohlari soni muttasil oshib, o'smirlar o'rtasida ijtimoiy yetimlik, ichkilikbozlik va giyohvandlik, erta homiladorlik, shafqatsiz munosabat kabi hodisalar ko'lami kengaymoqda. Oila - bu inson hayotidagi birinchi ijtimoiy guruh bo'lib, u tufayli u madaniyat qadriyatlari bilan tanishadi, shaxs sifatida rivojlanadi va o'zining birinchi ijtimoiy rollarini o'zlashtiradi. Inson uchun oila, nasib etsa, umrining birinchi choragida pilladagidek yashaydigan va umrining oxirigacha barpo etishga harakat qiladigan muhitning asosiy va asosiy tarkibiy qismidir.

Psixologik adabiyotlarda oila tushunchasi bilan bir qatorda nikoh va nikoh tushunchalari ham ko'rib chiqiladi. Oddiy ongda nikoh va oila tushunchalarini aniqlash mumkin, ammo fanda ular odatda ajralib turadi. Nikoh jinslar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi ijtimoiy institutdir Sotsiologik adabiyotlarda oilaviy hayot sikli ko'proq bolaning rivojlanishi atrofida tashkil etilgan va ota-onalik bosqichlari bilan belgilanadigan jarayon sifatida qaraladi.

Shu munosabat bilan mahalliy sotsiolog A.I. Antonov hayot siklining 4 asosiy bosqichini belgilaydi:

Birinchi, ota-onalikdan oldingi bosqich - nikohdan to birinchi farzand

tug‘ilishigacha;

Ikkinchidan, reproduktiv ota-onalik bosqichi - birinchi va oxirgi bolaning tug‘ilishi o‘rtasidagi davr (u bir-biriga mos kelishi mumkin, agar bitta bola tug‘ilgan bo‘lsa, keyingisiga to‘g‘ri keladi);

Uchinchidan, ijtimoiylashgan ota-onalik bosqichi (tarbiya bosqichi) - birinchi bolaning tug‘ilishidan to oxirgi bolaning oiladan ajralishiga qadar bo‘lgan davr;

To‘rtinchidan, primogenitura bosqichi - birinchi nabiraning tug‘ilishidan bobo va buvilarning birining vafotigacha bo‘lgan davr (bobo va buviga aylanadi).

Oiladagi inqirozli vaziyatlar muammosi bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilish oilaviy inqirozlarni tavsiflashning quyidagi yondashuvlarini aniqlashga imkon beradi. Birinchi yondashuv oilaviy hayot siklining qonuniyatlarini o‘rganish bilan bog‘liq. Ushbu yondashuvga muvofiq, inqirozlar hayot siklining bosqichlari orasidagi o‘tish momentlari sifatida qaraladi. Bunday inqirozlar normativ deb ataladi. Ular oilaviy hayot siklining istalgan bosqichidan o‘tayotganda «tiqilib qolgan», to‘siqlar yoki mos kelmaslik yuzaga kelganda paydo bo‘ladi. Mahalliy tadqiqotchilar A.Y.Varga va V.V.Stolin ota-ona munosabatini bolaga nisbatan turli xil his-tuyg‘ular tizimi, u bilan muloqotda qo‘llaniladigan xatti-harakatlarning stereotiplari, bolaning xarakteri va shaxsiyatini, uning xatti-harakatlarini idrok etish va tushunish xususiyatlarini belgilaydi. Ular bolaga nisbatan turlicha munosabatni aks ettiradi. A.V.Petrovskiy ota-ona munosabatlarining quyidagi turlarini ko‘rib chiqadi: dikta, vasiylik, qarama-qarshilik, aralashmaslikka asoslangan tinch-totuv yashash;

Yana bir mahalliy tadqiqotchi L.G.Sagotskaya ota-ona munosabatlarining olti turini aniqlaydi:

1. Haddan tashqari noxolis munosabat: bolalar hayotdagi eng muhim narsa.
2. Befarq munosabat.
3. Xudbinlik: bola oilaning asosiy mehnat kuchi hisoblanadi.
4. Bolaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olmasdan, unga ta‘lim obyekti sifatida qarash.
5. Bolaga bezovtalik sifatida munosabatda bo‘lish.
6. Bolaga bo‘lgan hurmat, unga mas‘uliyat yuklash bilan birga.

Xorijiy psixoterapevt N.Stirman psixosomatik kasalliklarga chalingan bemorlarda ota-onalarning bolalarga munosabatining uch turini aniqlaydi: - «Bog‘lash.» Bunday munosabat qat‘iy, stereotipik muloqotni va bolalar bilan munosabatlarda moslashuvchanlikning yo‘qligini nazarda tutadi. - —Rad etish». Bunday turdagi munosabatlar bilan bola uning barcha ko‘rinishlarida qabul qilinmaydi, bu bolaning haddan tashqari avtonomiyasiga va ehtimol hatto autizmga olib keladi. - —Delegatsiyal. Bunday munosabatlar bilan ota-onalar amalga oshirilmagan rejalarini bolaga topshiradilar, amalga oshmagan umidlarini unga o‘tkazadilar va bolani «men» ning davomi sifatida manipulyatsiya qiladilar. Bolalarning haqiqiy yutuqlari e‘tiborga

olinmaydi. Oilaviy munosabatlarda ota-onalarning pozitsiyasi - bu bolaga nisbatan hissiy munosabat tizimi, bola bilan muloqot qilish uslubi va u bilan o'zini tutish usullari. A.Y.Varga va V.A.Smexov ota-onaning mavqeyini bolaga nisbatan hissiy munosabat, u bilan muloqot qilish uslubi va bolaning kognitiv qarashlari (ota-onalarning nigohi bilan bolaning qiyofasi) uchligi sifatida belgilaydi.

Yuqoridagi tushunchalardan kelib chiqqan holda, ota-onaning pozitsiyasi quyidagi tarkibiy qismlar bilan belgilanadi:

- 1) qabul qilish va rad etish nuqtayi nazaridan hissiy munosabat;
- 2) bolaning ota-ona qiyofasining xususiyatlari;
- 3) ma'lum bir muloqot uslubi va bola bilan o'zini tutish usullari.

Bular ota-ona pozitsiyasining tarkibiy qismlari bo'lib, ota-ona pozitsiyasining asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatishadi:

1. Adekvatlik-adekvatsizlik. Bu belgi ota-onalarning bolaning individual xususiyatlarini idrok etishda yo'naltirilganlik darajasini aks ettiradi, nomuvofiqlik bolaga mavjud bo'lmagan fazilatlarni berishda namoyon bo'ladi.

2. Dinamizm-qattqlik. Ota-ona pozitsiyasining harakatchanlik darajasini, uning o'zgarish qobiliyatini aks ettiradi; ota-onaning bolaga ta'sirining o'zgaruvchanlik darajasi, u bilan muloqot qilishda moslashuvchanlik.

3. Bashoratliklik. Ota-onalarning bolaning rivojlanish istiqbollarni oldindan ko'ra bilish qobiliyatini, uning rivojlanishini hisobga olgan holda bola bilan o'zaro munosabatlarni rejalashtirish qobiliyatini tavsiflaydi.

Ota-ona pozitsiyasining eng muhim tarkibiy qismi, uning tuzilishidan ko'rinib turibdiki, bolaning kognitiv qiyofasi yoki ota-onaning ko'zi bilan bolaning qiyofasidir. Darhaqiqat, bolaning global va tabaqalashtirilgan tasvirlari ham mavjud:

1. Global imidj - ma'lum yoshdagi bolaning xususiyatlarini, ya'ni bolaning yosh xususiyatlarini aks ettiruvchi tasvir. Global imidjning adekvatligi o'lchovi ota-onaning psixologik va pedagogik malakasi va ta'lim tajribasi miqdori bilan belgilanadi. Ikkinchi, uchinchi, to'rtinchi va boshqalarga kelsak. Qoida tariqasida, ota-onaning farzandi yanada adekvat global imidjni rivojlantiradi.

2. Differensial tasvir - bolaning individual shaxsiy fazilatlarini (temperamental, xarakteristik va boshqa xususiyatlar) tavsiflovchi tasvir. Bolaning ota-ona qiyofasi uning shaxsiyatining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Bunday ta'sirning quyidagi mexanizmlarini ajratish mumkin:

1. —Yaqin rivojlanish zonasini yaratish va uning chegaralarida hamkorlikni tashkil etish mexanizmi. Ota-ona bolani ko'rishi mumkin, chunki u o'z salohiyatiga aylanishi mumkin, ya'ni. Bola haqidagi tasavvuringizni «proksimal rivojlanish zonasi» ga qarating.

2. Ota-onalar tomonidan taklif qilingan tasvir bilan bolani aniqlash mexanizmi. Bola o'zini taklif qilingan tasvir bilan to'liq identifikatsiya qiladi, garchi u unga mos

kelmasligi mumkin (agar ota-onaning pozitsiyasi etarli bo'lmasa).

3. Konditsionerlik mexanizmi. Ota-ona bolaning xatti-harakati va namoyon bo'lgan fazilatlari qanchalik mos kelishiga qarab uni jazolaydi yoki mukofotlaydi.

Ota-ona tasviri. Shunday qilib, ota-ona maqsadli ravishda bolada tasvirda ko'rsatilgan fazilatlar va xususiyatlarni shakllantiradi. Bundan tashqari, «Mistifikatsiya» hodisasi bolaning shaxsiyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. G.Sterlin —mistifikatsiyal hodisasini bolalarga o'zlari haqidagi adekvat bo'lmagan g'oyalar tizimini singdirish, bolalarga ularning kimligi, ularning ehtiyojlari, qiziqishlari va qadriyatlarini qanday ekanligini singdirish deb tushunadi.

Psixologik adabiyotlarda tasavvufning quyidagi shakllari ko'rib chiqilgan:

1. Bolaga ma'lum fazilatlarni berish: ijobiy yoki salbiy bo'lishi. Ijobiy fazilatlarni (sezgir, mehribon, iqtidorli) yoki g'ayratli munosabatda bo'lganda, bola o'zini adekvat bo'lmagan imidjini rivojlantirishi mumkin, boshqalardan ustunlik va hurmatsizlik hissi paydo bo'lishi mumkin. Bolada salbiy fazilatlar paydo bo'lganda, o'zini o'zi qabul qilish darajasi pasayadi, tashvish va noaniqlik tuyg'ulari paydo bo'ladi va o'z-o'zini anglash nomutanosiblik bilan rivojlanadi.

2. Delegatsiya. Tasavvufning bu shakli bolaga ota-onaning o'zi tomonidan amalga oshirilmagan ota-ona maqsadlari va rejalarini amalga oshirish (erishish) obyektini sifatida qarashni o'z ichiga oladi. Bolada amalga oshirilmagan shaxsiy maqsadlarning prognozi mavjud.

3. Infantilizatsiya. Bu yolg'on shakli ota-onaning bolalik davrida, bola itoatkor, qaram va manipulyatsiya qilinishi mumkin bo'lgan davrda bolaning rivojlanishini to'xtatish istagini aks ettiradi. Ota-ona bola bilan (yoshidan qat'iy nazar) kichik bola kabi munosabatlarni quradi; bolaga yoshlik davriga xos bo'lgan ehtiyoj va qiziqishlarni belgilaydi.

4. Nogironlik. Tasavvufning bu shakli bolaning imkoniyatlari, qiziqishlari va rejalarini majburiy ravishda devalvatsiya qilishdir. Ota-ona bolani nuqsonli, zaif deb hisoblaydi; unga turli kasalliklar yoki g'ayriijtimoiy fazilatlarni bog'laydi. Nogironlik quyidagilarga asoslanishi mumkin: bolaga nisbatan ikki tomonlama munosabat; bolani yashirin rad etish; haddan tashqari himoyalani yoki yo'qotish fobiyalari. Ikki kishining his-tuyg'ulari va xarakteri ko'p yillik nikoh davomida jiddiy sinovlarga duch keladi. Yangi turmush qurganlarning har biri yangi tashkil etilgan oilaga o'zlari tarbiyalangan oila namunasi olib keladi. Bu muqarrar, chunki bolalik va o'smirlik davrida qo'yilgan tushunchalar, vaziyatlarni baholash, xulq-atvor motivlari ko'p yillar davomida, ba'zan esa butun umr davomida o'rganiladi.

Yangi oilani yaratishda qiyinchiliklar muqarrar, ayniqsa bu modellar bir-biridan juda farq qilsa. Ushbu sinovlarni yengish uchun esa aql, xarakter va atrofdagi voqelikka munosabatning ma'lum bir yetukligi kerak. Baxtli oilani yaratish uchun moddiy bazaning o'zi yetarli emas, ma'lum psixologik sharoitlar, xarakter va yetarlicha

dunyoqarash kerak. Baxt muammolari, jumladan, oilaviy baxt hamisha odamlarni qiziqtirgan. Baxtli odamlar - bu hayotdan o'z xohish-istaklarining darhol bajarilishini talab qilmaydigan, qanday qilishni biladigan va kutishga tayyor bo'lganlardir. Yangi tashvishlar va yangi orzular, yangi fikrlar, yangi umidlar olib keladigan yangi kun keladi. O'zining yagona qadrini moddiy boylikda ko'rganlar ham baxtli emas. Har bir inson yaxshi ta'minlangan, lekin baxtsiz va hayotdan norozi odamlarni biladi. Demak, oila jamiyat birligi sifatida jamiyatning ajralmas tarkibiy qismidir. Oila madaniyati qanchalik yuqori bo'lsa, demak, butun jamiyat madaniyati shunchalik yuqori bo'ladi. Bu ezgulik va adolat tamoyillari asosida qurilgan jamiyat bo'ladimi yoki aksincha? Bunday holda, oilaviy muloqot juda muhimdir. Zero, muloqot bolaning jamiyat a'zosi shaxsini shakllantirishning asosiy omillaridan biridir. Shuning uchun oilaviy muloqotda axloqiy tamoyillar juda muhimdir, ularning asosiysi boshqalarga hurmatdir. Oiladagi yomon muloqotning oqibatlari jamiyatga katta ijtimoiy zarar yetkazadigan nizolar va ajralishlar bo'lishi mumkin. Oilalarda ajralishlar qancha kam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik sog'lom bo'ladi. Farzandlarni tarbiyalashda biz ularni hozirgi kun bilan emas, balki kelajakda yashash uchun tarbiyalayotganimizni unutmasligimiz kerak, insoniyatning eng yaxshi holati, ya'ni turli, yaxshiroq yashash sharoitlarida moslashishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов /А. Адлер. Ростов-н/Д., 1998.448 с.
2. Айламзян Э.К. Психика и роды / Э. К. Айламзян. СПб., 1996. – 120 с.
3. Акивис Д.С. Отцовская любовь / Д. С. Акивис. М., 1989. – 250 с.
4. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. Л., 1968. – 280 с.
5. Ismatova D.T.Oilaviy psixologik xizmatda shaxslararo munosabatlarni empirik tahlili // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил №5). 338-343 б.
6. Ismatova D.T. Oilaviy munosabatlarda emotsional zo'riqishlarni korreksiyalashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, № 5, 96 – 101 б.